

MÉDIA A VEŘEJNOST: K NACIONÁLNÍ A TRANSNACIONÁLNÍ MOCI MÉDIÍ V KONFLIKTNÍM POLI MEZI ČECHY, SLOVÁKY A NĚMCI

CHRISTOPH CORNELISSEN –
ROMAN HOLEC – MIROSLAV KUNŠTÁT

Abstract

The Media and the Public: The National and Trans-National Influence Potential of the Mass Media in the Difficult Relationship between Czechs, Slovaks, and Germans

In this introductory contribution, the authors explain the central questions and themes which are raised in the papers contained in this special issue. The papers were presented at a conference of the German-Czech and German-Slovak Commission of Historians. Their starting point is the observation that modern mass media, while trans-national in effect, always remain linked to a national context due to language and traditions. With this as a backdrop, individual case histories exemplify the development of the mass media since the beginning of the nineteenth century. The focus is on the political potential of the media on one hand, with their importance for the fundamental politicization of European societies during the nineteenth century being assessed as well as their being exploited by the dictatorships of the twentieth century. On the other hand, aspects characterizing the development of intersocietal relations are examined, such as how the media shaped perceptions which Czechs, Germans, and Slovaks harbored of each other. Finally, the authors highlight the deficit of the research situation with a special view to the particularities applying to East Central Europe where, during the last two decades, not only a rapid development of the mass media themselves has taken place, but media sciences have been recreated to a considerable degree.

Keywords: Czech lands, Slovakia, Germany, mass media

Moderní sdělovací prostředky nejenže posilují u široké veřejnosti vnímání okolního světa, ale samy se také stávají předmětem výrazně rostoucího mezioborového badatelského zájmu. Zatímco sociální vědy se této problematice věnují již po několik desetiletí, a daly tak vzniknout mezitím již téměř klasickým textům, a to

nejenom z pera Marshalla McLuhana, jehož teze o „globální vesnici“ a „Gutenbergově galaxii“ se staly dokonce součástí běžného jazyka, historické vědy se začaly věnovat širšímu výzkumu médií relativně pozdě.¹ Technické novinky na tomto poli a jejich rychlé rozšíření v 19. a 20. století se sice opakovaně těšily pozornosti historiků, rámcové společenské, kulturní a politické podmínky působení médií však většinou zůstávaly poněkud v pozadí. Rostoucí význam sdělovacích prostředků při provádění každodenních úkonů a také jejich role při zprostředkování informací nebo zábavy bývala také spíše postulována než zkoumána, takže jejich skutečná dějinná síla zůstávala dlouho otevřenou otázkou. Průkopnické studie se navíc věnovaly specifickým společenským formám přisvojení moderních médií pouze okrajově, ačkoliv se – řečeno moderně – při interaktivním působení mezi médii a jejich konzumenty rozhodně nejedná o zcela nový fenomén.

Starší a nové dějiny médií

Spolu s tím, jak se prosadily nové dějiny médií, o jejichž nejnovějších aktivitách ve Spolkové republice se lze pohotově informovat na internetovém portálu *H-Soz-u-Kult*, se výchozí situace jeví v úplně jiném světle. Je jisté, že součástí často postulovaného protikladu „starých“ a „nových“ směrů je také moment vytěsnění, který s sebou vždy přináší nebezpečí, že zapomenutím „starého“ zároveň dojde ke ztrátě určitých znalostí. Některé z předností těchto nových přístupů v dějinách médií jsou přesto evidentní, protože při zkoumání spleti vztahů mezi sdělovacími prostředky a jejich konzumenty se jádra problému dotýkají mnohem přesněji, než tomu bylo v uplynulých letech. Jaké důsledky z toho plynou např. pro analýzu měnících se vztahů mezi médii a jejich konzumenty ve Výmarské republice, působivě nedávno ukázal britský mediální historik Corey Ross.² Ten tvrdí, že v období, v němž byl mediální konzum ještě silně sociálně segmentován, se stala nová média, tedy především rozhlas a film, integrální součástí společenského života. Tato skutečnost ovšem zároveň vedla k tomu, že nová média byla společenským kontextem ovlivněna stejně tak silně, jako tomu bylo i naopak.

¹ Daniel, Ute / Schildt, Axel (eds.): *Massenmedien in Europa des 20. Jahrhunderts*. Köln 2010. – McLuhan, Marshall: *Die Gutenberg-Galaxis. Das Ende des Buchzeitalters*. Bonn aj. 1995. – *Týž*: *Krieg und Frieden im globalem Dorf*. Berlin 2011. – *Týž* / Powers, Bruce R.: *The Global Village. Der Weg der Mediengesellschaft in das 21. Jahrhundert*. Paderborn 1995.

² Ross, Corey: *Zwischen geteilter Kultur und zerteilter Gesellschaft: Zur Sozialgeschichte der „neuen Medien“ in der Weimarer Republik*. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 62 (2011), 9–10, 535–545.

Za podobné poznatky vděčíme obratu, k němuž došlo ve výzkumu dějin médií. Od začátku „televizního věku“ přicházely důležité impulsy zejména z Velké Británie. Spleť vztahů mezi moderními sdělovacími prostředky a neustále se proměňujícími politickými a společenskými okolnostmi tam byla vědecky zkoumána velmi brzo. Prvním, téměř vzorovým počinem v této oblasti byly dějiny rozhlasu, které už v roce 1961 vydal historik Asa Briggs, tehdy vyučující na univerzitě v Leedsu.³ Svou prací inicioval vznik mnoha dalších studií k dějinám vybraných médií a jejich sociálnímu propojení. Dalším impulsem, který šel stejným směrem, byl od 70. let zájem o kulturní dějiny. Stále více historiků začalo v tomto období vnímat rostoucí význam sdělovacích prostředků a důkladněji se zabývat jejich rolí i v minulosti.⁴ A dalším významným faktorem bylo založení resp. rozvoj mediálních věd jako samostatného vědeckého oboru, který napomohl historizaci zkoumané oblasti.⁵

Konjunktura nejnovějšího výzkumu k dějinám médií nicméně předčí všechny předchůdce v tomto oboru, a to hned v několika ohledech. Za prvé se podařilo odpoutat od někdejší technicistní, více na pokrok orientované výchozí pozice.⁶ Namísto sledování unilineárních procesů, což byl dlouho případ především technicko-historických mediálních studií, se výzkum dějin médií stal disciplínou, která k minulosti přistupuje kriticky a společenské, kulturní nebo také pohlavím dané formy přisvojení moderních médií nahlíží diferencovaněji, než tomu bylo dříve.⁷ Za druhé se analytické ohnisko novějšího bádání soustřeďuje na komplexní

³ Briggs, Asa: *The History of Broadcasting in the United Kingdom*. London 1961.

⁴ Po dlouhou dobu byl prioritou výzkum k dějinám tisku. Srov. Koszyk, Kurt (ed.): *Geschichte der deutschen Presse*. Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Berlin 1966. – *Týž*: *Deutsche Presse 1914–1945*. Berlin 1972. – Paupié, Kurt: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte: 1848–1959*. 2 sv. Wien 1960–1966. – *Dějiny československé žurnalistiky*. Sv. 1: *Beránková, Milena*: *Český periodický tisk do roku 1918*. Praha 1981; sv. 2: *Ruttkay, Fraňo*: *Slovenský periodický tisk do roku 1918*. Praha 1984. – *K dějinám slovenského tisku viz mj. Ruttkay, Fraňo*: *Dejiny slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava 1999. – *Potemra, Michal*: *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901–1918*. Martin 1972. – *Týž*: *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov za roky 1901–1918*. – *Týž*: *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin 1958. – *Mihóková, Mária*: *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945*. Košice 1981.

⁵ Srov. k počátkům *Schanze, Helmut* (ed.): *Handbuch der Mediengeschichte*. Stuttgart 2001.

⁶ Viz k tomu *Requate, Jörg*: *Öffentlichkeit und Medien als Gegenstände historischer Analyse*. In: *Geschichte und Gesellschaft* 25 (1999), 5–32. – *Führer, Karl-Christian / Hickethier, Knut / Schildt, Axel*: *Öffentlichkeit – Medien – Geschichte. Konzepte der modernen Öffentlichkeit und Zugänge zu ihrer Erforschung*. In: *Archiv für Sozialgeschichte* 41 (2001), 1–38. – *Bösch, Frank*: *Zwischen Politik und Populärkultur. Deutsche und britische Printmedien im 19. Jahrhundert. Neue Forschungen und Perspektiven*. In: *Neue Politische Literatur* 52 (2007), 409–429, a jeho příspěvek v tomto sborníku.

⁷ Přehledy spíše sumárního typu nabízí *Wilke, Jürgen*: *Grundzüge der Medien- und Kommunikationsgeschichte. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. Köln 2000. – *Stöber, Rudolf*: *Mediengeschichte. Die Evolution neuer Medien von Gutenberg bis Gates*. 2 sv. Opladen, Wiesbaden

propojení mezi sdělovacími prostředky a politikou, ekonomikou a společností, ale také – za třetí – na mnohovrstevnou síť vztahů mezi vládami a médii. To rozhodně není významné jen pro Německo, kde bylo propojení veřejnoprávního rozhlasu a televizních stanic se státem po mnoho desetiletí důležitým znakem „státně-mediálního komplexu“; i v dalších evropských státech lze vystopovat podobné debaty hluboko do 19. století. Výbušnost tohoto tématu přetrvávala i po roce 1945. Ve Spolkové republice se kancléř Konrád Adenauer ještě v 50. letech pokusil zrušit veřejnoprávní rozhlas, čemuž zabránili západní spojenci. Nezávislost státních vysílačů však zcela nedávno zpochybnila též italská a maďarská vláda. Je evidentní, že v této souvislosti hrají vedle organizační struktury důležitou roli také právní otázky. V novějších dějinách médií je jim proto věnována poměrně velká pozornost.⁸

To samé platí pro vztah mezi sdělovacími prostředky a trhy, které – za čtvrté – představují další sektor rostoucího badatelského zájmu, a už v období před privatizačními opatřeními v západní Evropě v 80. letech představovaly další oblast rostoucího badatelského zájmu.⁹ Kořeny vztahu mezi médii a trhy sahají až do 19. století, protože už od tohoto období lze na tiskovém trhu pozorovat rychlý sled expanzí a následných koncentrací. A ať už se při pohledu na meziválečné období zaměříme na tiskové barony Velké Británie, jakými byli Rothermere, Northcliffe a také Beaverbrook, nebo zkoumáme-li v Německu expanzi Hugenbergova koncernu, v obou zemích lze pozorovat značné propojení ekonomických a politických zájmů, aniž by se záležitosti musely vždy skutečně vyvíjet v zájmu tak zvaných „tiskových magnátů“ či moderněji *tycoons*.

Novější dějiny médií se – za páté – vyznačují ještě jedním rysem: snahou o výrazně nadnárodně resp. transnacionálně zaměřený výzkum.¹⁰ Řada programatických prohlášení, která byla v této oblasti učiněna, je zatím podepřena jen malým počtem empiricky podložených prací; větší zohledňování transnacionálních otázek je však nepochybnitelným trendem. Oproti tomu tradiční historiografie médií zastávala dlouho spíše národní perspektivu, kterou zprvu přesvědčivě

2003. – Viz především: *Briggs, Asa / Burke, Peter: A Social History of the Media. From Gutenberg to the Internet.* 3. vydání. Cambridge 2009.

⁸ *Humphreys, Peter J.: Mass Media and Media Policy in Western Europe.* Manchester 1996 (European Policy Research Unit series 2). – *Rinsche, Karen (ed.): Aspekte und Perspektiven der Medienpolitik in Europa.* Hamm 2003. – *Freedman, Des: The Politics of Media Policy.* Oxford 2008.

⁹ *Keusen, Kai-Peter: Studien zur Medienpolitik in Europa. Die Deregulierung der Fernsehsysteme in Großbritannien und Frankreich bis Mitte der 90er Jahre.* Alfeld 1997.

¹⁰ *Bösch, Frank: Medien im Nationalsozialismus. Transnationale Perspektiven.* In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 62 (2011), 517–529. – Srov. také *Chapman, Jane: Komparative Media History. An Introduction. 1789 to the Present.* London 2005. – *Briggs/Burke: A Social History of the Media.*

odůvodňovala tím, že zpravodajství i zábavné formáty ve sdělovacích prostředcích byly ve své většině stříženy na míru národnímu nebo regionálnímu trhu – a většinou je tomu tak ještě i dnes. Transnacionální souvislosti – mediální obsahy jsou přece jen odjakživa vytvářeny v nemalé míře transnacionálními transfery – nebyly zohledněny vůbec, nebo téměř nikdy, což se může při zpětném pohledu zdát překvapivé. Vše ale naznačuje, že až teprve dvě desetiletí existující internet, pokračující digitalizace a zvyšující se propojenost komunikačních sítí přispěly k tomu, že novější výzkum se začal zabývat také transnacionálními výměnnými procesy.¹¹

Další impulsy tímto směrem pocházely v posledních letech z výzkumu dějin evropské integrace, protože ty opakovaně přímo či nepřímo podporovaly představu politicko-kulturního sjednocení, k němuž má v evropském prostoru docházet prostřednictvím masových sdělovacích prostředků. O něčem takovém je ovšem nutno velmi pochybovat, jak názorně ukázaly novější mediálně-historické výzkumy. Pod úrovní všech trendů nového vývoje médií, které signalizují rostoucí nivelizaci jednotlivých evropských dílčích kultur, totiž přetrvaly starší, národní nebo regionálně zaměřené formy chování. Zároveň se však objevily nové, silně segmentované varianty mediálního konzumu.¹² Dnes v podstatě neexistuje jedna *global village*, ale spíš, nahlíženo globálně, bezpočet „vesnic“, které si moderní mediální nabídky přisvojují vždy svým vlastním způsobem. Tento pohled není příliš vzdálen jedné z nejdůležitějších tezí McLuhana, který už na počátku 60. let předpovídal, že poté co se prosadí elektronická média, převezme lidstvo kolektivní identitu založenou na „kmenové bázi“. Ovšem v protikladu k jeho stejně tak vlivné teorii médií, která do centra vědeckého bádání nestaví obsah, jež média přenášejí, ale médium samotné, zahrnuje nový výzkum médií velmi širokou škálu témat. Věnuje tedy pozornost jak obsahům, které média přenášejí, tak hodnotám a normám, které jsou tímto způsobem předávány.

Vývojová stadia v dějinách moderních sdělovacích prostředků

Z výše uvedených badatelských impulsů uplynulých let je zřetelné, že už od poloviny 19. století inicioval vzestup moderních masových sdělovacích prostředků ve zhruba třicetiletých odstupech zásadní proměny mediální nabídky. Začalo to ve Velké Británii založením a rychlým rozvojem denního tisku, který byl cenově dostupný širokým masám. Od konce 19. století pak byly obyvatelům

¹¹ *Iosifidis*, Petros: Public Television in the Digital Era. Technological Challenges and New Strategie for Europe. Basingstoke 2007.

¹² *Daniel/Schildt* (eds.): Massenmedien 17–22.

mnoha zemí Evropy k dispozici tiskoviny v podobě *penny papers* a obrázkových časopisů, které zásadně změnily čtenářský konzum milionů lidí. Spolu s elektrickou telegrafií, tiskovou fotografií a tiskovými agenturami vznikaly v mnoha evropských státech „první plně rozvinuté komplexy masových médií“ (Ute Daniel / Axel Schildt), přičemž vedle Velké Británie a Francie je nutno v této souvislosti jmenovat také Itálii a Německo jako průkopnické země, které se této proměny aktivně účastnily. V jaké míře odtud bylo podporováno šíření moderních masových médií do dalších zemí, zůstává předmětem výzkumu pro obor evropských dějin médií, který zatím nebyl plně konstituován.

Ke druhému, téměř klasickému stupni dějin médií patří od 20. let zavedení rozhlasu, stejně jako rychlé šíření kinofilmu, který zažil vrcholnou konjunkturu v meziválečném období. V žádném jiném období neproudilo do kin více lidí, ačkoliv zavedení zvukového filmu koncem 20. let mělo spíše ambivalentní důsledky. Na jedné straně představoval zvukový film další atraktivní mediální nabídku, která fascinovala současníky a ve větší míře oslovovala diváky – zejména ve městech. Na druhé straně díky národním jazykům uspil nacionalizaci kulturních komunikačních prostor, a to navzdory dominanci, které už tehdy dosahovaly filmy z Hollywoodu.

Rozšíření televize, k němuž došlo zhruba o tři desetiletí později, představovalo třetí fázi dějin moderních masových médií. „Bačkorové kino“ totiž od 60. let pronikalo do stále více domácností, kde se stalo důležitým prostředkem uspokojení každodenní potřeby informací a zábavy. Je ovšem nutno vzít v potaz různá vývojová stadia, která panovala v jednotlivých zemích, stejně jako rozdíly, které existovaly mezi městem a venkovem. To vše je teprve nyní zkoumáno v příslušných studiích oboru novějších dějin médií.¹³

Mnohým současníkům docházelo jen pozvolna a ve zpětném pohledu, že z pestré a stále ještě přehledné programové skladby, kterou od 80. let umožnilo šíření soukromých rozhlasových a televizních stanic, jakož i zavedení kabelové televize, se zrodila druhá elektronická mediální revoluce. Nejpozději se zavedením internetu a spolu s rychlým budováním světových sítí od 90. let se jasně ukázalo, že elektronická éra představuje čtvrtý, kvalitativně nový stupeň vývoje médií. Přesné mediální konstelace této fáze zatím nejsou historické vědy schopny popsat. Přesto je již nyní možno konstatovat, že prostřednictvím vzniku celosvětově propojených sítí vznikly globálně komunikující společnosti, což nelze jednoduše směřovat s šířením tak zvaných „znalostních společností“ či s hranicemi neomezeným

---

¹³ Bignell, Jonathan / Fickers, Andreas (eds.): *A European Television History*. Malden/Mass. 2008.

šířením informací.¹⁴ Regulační zásahy vlád nebo prosazení komerčních zájmů svědčí spíše o vysoce kontrolované, zčásti dokonce i reglementované výměně informací v digitální éře.

Tato tendence je v Evropě ve 20. století kontinuální součástí mediální politiky řady diktatur, jejichž režimy využívaly všech možností nových médií k vlastní propagandě.¹⁵ V oblasti řízení médií a jejich kontroly se stal od 20. let během krátké doby modelem raný italský fašismus, kterým se inspirovaly další diktátorské režimy, v neposlední řadě také nacistický režim po roce 1933.¹⁶ Hitler i Goebbels byli fascinováni příslušnými preventivními opatřeními v Itálii a doporučovali, aby také v Třetí říši byly zavedeny podobné kroky sloužící moderní regulaci médií a organizaci novinářského vzdělávání. Během německé okupace části Evropy za druhé světové války, ale také v zemích, kde po válce mediální politiku řídili komunisté, byly v rámci extrémně represivní mediální politiky na denním pořádku propaganda, cenzura a snaha regulovat myšlení obyvatel.¹⁷

Přestože se situace v evropských demokraciích 20. století výrazně lišila od „totalitních“ režimů a diktatur, v nichž byl přístup k médiím poznamenán autoritativními zásahy a represí, identifikoval novější výzkum médií řadu problematických oblastí i v případě pluralitních systémů. Sílicí medializace jejich politických kultur, patrná z rostoucího významu bulvárního tisku a komerční televize, nutně vedla k ambivalentním jevům.¹⁸ Ohrožení pro samostatné a vyvážené získávání informací potenciálně představuje v této souvislosti hlavně bulvární tisk a nefiltrovaný, tím pádem i jakémukoliv politickému poselství otevřený internet. Zároveň nelze přehlédnout, že mediální aktéři se v posledních desetiletích stále více vzdalují od role prostředníka, která je jim všeobecně připisovaná, a sami se stávají těmi, kteří díky své mediální moci, ale také díky svým ekonomickým možnostem výrazně ovlivňují politiku resp. posluchačské nebo divácké obce.

¹⁴ *Stichweh*, Rudolf: Die Soziologie und die Informationsgesellschaft. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 50 (1998), Sonderheft 38, 433–443.

¹⁵ *Zimmermann*, Clemens: Medien im Nationalsozialismus. Deutschland 1933–1945, Italien 1922–1943, Spanien 1936–1951. Wien 2007.

¹⁶ *Bösch*, Medien im Nationalsozialismus; zde s odkazem na článek: Daniela Liebscher a Wolfgang Schieder in: *Nolzen, Armin / Reichardt*, Sven (eds.): *Faschismus in Italien und Deutschland: Studien zu Transfer und Vergleich*. Göttingen 2005.

¹⁷ *Anděl*, Michal / *Brandes*, Detlef / *Labisch*, Alfons (eds.): *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation. Grenzen von Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland und Tschechien seit 1871*. Essen 2005 (Veröffentlichungen zu Kultur und Geschichte im östlichen Europa 27). – *Kaplan*, Karel / *Tomášek*, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha 1994.

¹⁸ *Bösch*, Frank / *Frei*, Norbert (eds.): *Medialisierung und Demokratie im 20. Jahrhundert*. Göttingen 2006 (Beiträge zur Geschichte des 20. Jahrhunderts 5).

K otázkám tohoto tematického čísla *Studia Territorialis*

Jakkoliv se zdá, že novější vývoj médií a zejména koncentrace mediálních trhů vedou k evropeizaci dosud čistě národně zaměřeného publika, dokládá řada výzkumů z posledních let přetrvávající dominanci nacionálně koncipovaných mediálních nabídek, které vznikají v rámci národních států. Ani na úrovni mediálních trhů, ani na úrovni recipientů ještě nebyl zaznamenán jasný trend k evropeizaci.¹⁹ V zásadě lze říci, že důležitou překážkou pro rozvoj evropské veřejnosti se všude ukazuje být tvorba identit na jazykovém a kulturním základě.²⁰ Život většiny Evropanů se navíc nadále odvíjí na základech, které jsou definovány národním státem. Tento závěr platí navzdory mnoha protichůdným snahám na mediálním trhu, ať už jsou motivovány ekonomicky, což je příklad evropských sportovních televizních stanic, nebo kulturně-politicky, jako je tomu u vysílání německo-francouzské televize Arte. Pokud se ve více evropských zemích současně vysílá nějaký zábavný pořad, musí dojít k úpravám jeho formátu podle vkusu publika daného národního státu. Dosavadní pokusy o vytvoření celoevropských tištěných médií nebo televizních kanálů skončily vesměs neúspěšně. Můžeme tedy konstatovat, že navzdory internacionalizaci mediální nabídky, výrazně podporované Evropskou unií s víceméně jasným záměrem etablovat evropskou identitu, národní rozhlasové a televizní stanice se primárně zabývají domácími trhy a tvorbou vlastní kulturní identity.²¹

Moderní masové sdělovací prostředky samy vždy vyvolávaly i strukturální změny, současně se také opakovaně stávaly objektem politických nebo společenských ambicí. Tyto protiklady daly v 19. a 20. století vzniknout nejrůznějším napětím, které byly v září 2008 v saské Míšní tématem vědecké konference Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků. Některé upravené a rozšířené

¹⁹ Jankowski, Nick / Prehn, Ole / Stappers, James (eds.): *The People's Voice. Local Radio and Television in Europe*. London 1992.

²⁰ Requate, Jörg / Schulze Wessel, Martin (eds.): *Europäische Öffentlichkeit. Transnationale Kommunikation seit dem 18. Jahrhundert*. Frankfurt a. M. 2002. – Kaelble, Hartmut / Kirsch, Martin / Schmidt-Gernig, Alexander (eds.): *Transnationale Öffentlichkeiten und Identitäten im 20. Jahrhundert*. Frankfurt a. M., New York 2002.

²¹ Gerhards, Jürgen: *Europäisierung von Ökonomie und Politik und die Trägheit der Entstehung einer europäischen Öffentlichkeit*. In: Bach, Maurizio (ed.): *Die Europäisierung nationaler Gesellschaften*. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 40* (2000) 277–305. – Hagen, Lutz M. (ed.): *Europäische Union und mediale Öffentlichkeit. Theoretische Perspektiven und empirische Befunde zur Rolle der Medien im europäischen Einigungsprozess*. Köln 2005. – Hasebrink, Uwe / Domeyer, Hanna (eds.): *Die Konstruktion europäischer Fernsehpublika*. In: *Daniell/Schildt* (eds.): *Massenmedien* 121–148, zde 143.

příspěvky z této konference byly zařazeny do tohoto tematického čísla čtvrtletníku *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialis*.

Při přípravě konference vycházeli její pořadatelé z toho, že – za prvé – již v polovině 19. století patřila celková politizace širokých vrstev obyvatelstva k nejdůležitějším strukturálním efektům moderních masových médií. Vznik moderních politických stran by bez šíření tisku vůbec nebyl myslitelný. Také v pozdějších stadiích dějin politických stran v nadcházejícím 20. století zůstal zachován vzájemný úzký vztah mezi stranami a moderními masovými sdělovacími prostředky.²² Otázka po roli tohoto vztahu v etnicky smíšených sídelních oblastech byla tématem prvního okruhu otázek na míšeňské konferenci.²³ V historické retrospektivě směrem do poloviny 19. století se ukázalo, že tiskové orgány hrály už v první vývojové fázi masových médií důležitou roli v procesu národní diferenciaci politických kultur a zároveň i ve snahách o národní sebeurčení.

Druhou prioritou míšeňské konference bylo zmapování sítě vztahů při vzniku masových sdělovacích prostředků a jejich prosazení ve společnosti, jakož i jejich ambivalentního politického působení. Pozornost měla být věnována i jejich antidemokratickému působení a protestnímu potenciálu v kontextu autoritativních režimů a diktatur. Pro tyto účely se zdál být prostor střední a východní Evropy obzvláště důležitým předmětem výzkumu. Lze na něm totiž dobře analyzovat např. rozpor mezi transnacionální mediální politikou ve znamení německé okupační politiky za druhé světové války a později sovětské nadvlády na straně jedné, resp. úsilím o mediálně podporované národní a demokratické sebeurčení na straně druhé.²⁴

Za třetí si konference kladla za cíl osvětlit strukturu a další rozvoj mediálních trhů po pádu komunistických vlád. Už několik let je totiž role místních a regionálních médií při demokratizaci zemí střední a východní Evropy předmětem

²² K habsburské monarchii viz *Rumpler, Helmut / Urbanitsch, Peter* (eds.): *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*. Sv. 2: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung. Wien 2006 (Die Habsburgermonarchie 1848–1918; 8,2). – *Maliř, Jiří / Marek, Pavel* (eds.): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. 2 sv. Brno 2005. – Srov. všeobecně k tomu *Requate, Jörg*: „Amerikanisierung“ als Grundzug der europäischen Medienentwicklung im 20. Jahrhundert. In: *Daniel/Schildt* (eds.): *Massenmedien* 35–58, zde 37.

²³ *Brenner, Christiane*: Medien und Öffentlichkeit seit dem 19. Jahrhundert (Tagungsbericht). In: *Bohemia* 48 (2009) sešit 2, 509–512. – Viz také *Genov, Nikolaj B.*: *Ethnicity and Mass Media in South Eastern Europe*. Berlin, Sofia 2005.

²⁴ Srov. k tomu mj. *Zavacká, Marína*: Freund oder Feind? Der loyale junge tschechoslowakische Bürger und „der Deutsche“ in den Jahren 1945–1956. In: *Zimmermann, Volker / Haslinger, Peter / Nigirin, Tomáš* (eds.): *Loyalitäten im Staatsozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen*. Marburg 2010, 134–159 (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 28).

zkoumání novějších společenskovedních výzkumů.²⁵ Zdá se, že kromě procesů ekonomické koncentrace je užitečné zabývat se i uniformními formáty zábavných programů nebo reklamními trhy, a to i z hlediska toho, do jaké míry přispěly k postupnému odstraňování někdejší hranice mezi Východem a Západem. Od 90. let, kdy se začaly silně měnit vlastnické struktury na celém mediálním trhu ve střední a východní Evropě, se kromě toho nabízí otázka, do jaké míry se noví majitelé snažili ovlivňovat redakce, resp. kde a jak přispěli k budování či odbourávání národně formovaných úhlů pohledu.²⁶ V tomto kontextu je pozoruhodná dnes již zřejmá skutečnost, že někdy zahraniční majitelé středoevropských a východoevropských novin nejenže nijak nebrání bojům svých novinářů, vedených nacionálními pohnutkami, ale dokonce je občas podporují: slibují si od něho totiž přidanou hodnotu. Tento stav lze ve zkratce popsat rčením: „Conflicts sell.“²⁷ Z historické perspektivy viděno, nejedná se však o nic opravdu nového. Například ve Velké Británii byla kolem roku 1900 internacionalizace zpravodajství spojena s nacionalizací novinové žurnalistiky. Tyto procesy tedy nepředstavují protichůdné, ale spíše vzájemně se posilující tendence, jak nejnověji upozornil Dominik Geppert, který je dokonce přesvědčen, že tento trend přetrvává do současnosti. Vždyť oslovení celých národů a mediální sjednocení rozlehlých asijských států umožnila až satelitní televize.²⁸ Srovnatelné výzkumné práce pro oblast střední a východní Evropy zatím nejsou k dispozici.

Vzhledem k celkově jen málo uspokojivému stavu bádání v oblasti dějin médií, které zatím jen v náznacích zohledňovalo transnacionální perspektivu, se na míšeňské konferenci nejevilo perspektivní usilovat o plošné pokrytí dějin médií pozdního novověku v česko-německém a slovensko-německém kontextu. Toto stanovisko navíc posilovala skutečnost, že novější dějiny médií prostor střední a východní Evropy doposud trestuhodně opomíjely.²⁹ I z toho důvodu se pořadatelé rozhodli pro potřeby publikace v časopisech *Bohemia* (německá verze) resp.

²⁵ Adamowski, Janusz / Jablonowski, Marek (eds.): *The Role of Local and Regional Media in the Democratization of the Eastern and Central European Societies*. Warszawa 2001.

²⁶ Srov. Hubert, Silvia: *Media Markets in Central and Eastern Europe. An Analysis on Media Ownership in Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia*. Wien, Berlin 2006. – Casmir, Fred (ed.): *Communication in Eastern Europe. The Role of History, Culture, and Media in Contemporary Conflicts*. New York 2011. – Viz také Benda, Josef: *Vlastnictví periodického tisku v České republice v letech 1989–2006*. Praha 2007.

²⁷ Doyle, Gillian: *Media Ownership. The Economies and Politics of Convergence and Concentration in the UK and European Media*. London, New Delhi 2002. – Müller, Johanna: *Die Presselandschaft in Polen. Strukturelle Rahmenbedingungen und zentrale Konfliktlinien*. In: *Polen-Analysen* 50 (2009), 2n.

²⁸ Geppert, Dominik: *Europäische Auslandsberichterstattung um 1900*. In: *Daniell/Schildt* (eds.): *Massenmedien* 203–228, zde 218 a 225.

²⁹ Novější výzkum po dlouhou dobu opomíjel dějiny tisku v českých zemích a v Habsburské monarchii.

Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialia (česká verze) pro redukováný výběr z míšeňských referátů – v naději, že by mohl do budoucna inspirovat vznik dalších studií na dané téma.

K jednotlivým příspěvkům

Historik Frank Bösch z Gießenu přináší v úvodu bilanci dosavadního výzkumu *Mediální dějiny moderny. Přístupy, zjištění a perspektivy*. V ní nejdříve uvádí příčiny mimořádně vysokého zájmu o toto téma, který je v posledních letech patrný jak ve vědeckých kruzích, tak u široké veřejnosti. Kromě podnětů pramenících z naší současnosti Bösch tento zájem přičítá i rozšíření internetu. Masové sdělovací prostředky předchozích mediálních epoch, tedy konkrétně noviny, rozhlas, film a televize, se totiž od té doby staly „starými“, historickými médii. Přestože dnes existuje pestrý výběr z hlediska přístupů a metod, lze podle Bösche v historickém výzkumu médií spatřit integrující východisko ve zjištění, že na média dnes nelze pohlížet jako na „zobrazovatele“ mimomediální reality, ale jako na producenty výkladů a významů, které následně vyvolávají nejružnější reakce.

Jeho příspěvek nabízí stručný úvod do dějin médií a do mediality dějin. Podle našeho názoru si zaslouží zvláštní pozornost zejména dva body, které mohou být inspirací dalšímu bádání na tomto poli: za prvé jde Böschovi o to, aby se výzkum v budoucnosti soustředil méně na analýzu jednotlivých médií a místo toho se více zabýval jejich souhrou. Za druhé si zaslouží pozornost jeho doporučení, aby v budoucnosti nebyl podroben bádání pouze historický vývoj sdělovacích prostředků a s ním spojené praktiky, ale aby byla věnována větší pozornost medialitě všech historických zkušeností a vzpomínek. Vzhledem k tomu, že každý historický proces i vzpomínka na něj jsou poznamenány jejich medialitou, je potřeba u každého historického tématu prozkoumat také jeho proměňující se mediální obraz.³⁰ To také představuje jednu z největších aktuálních výzev pro nové dějiny médií.

Novější dějiny médií ovšem nestojí pouze před velkými otázkami mediality nebo medializace, tedy rostoucího pronikání médií a jejich tvůrců do společnosti, ale také před otázkami, které působí téměř klasicky. Jak ukazuje Bösch ve svém dlouhém seznamu desiderat, dodnes chybějí studie k řadě známých a vlivných časopisů; potřebujeme také fundované studie o známých vydavatelích a vlivných

---

Srov. k tomu příspěvek Luboše Velka, který obsahuje také odkazy na další literaturu. Ještě neuspokojivější je stav výzkumu k masovým sdělovacím prostředkům v následujících desetiletích.

³⁰ Srov. *Crivellari, Fabio / Sandl, Marcus*: Die Medien der Geschichte. Forschungsstand und Perspektiven einer interdisziplinären Zusammenarbeit von Geschichts- und Medienwissenschaft. In: *Historische Zeitschrift* 277 (2003), 619–654.

novinářích. Národní perspektiva v Německu, ale i dalších zemích, o kterých je tu řeč, navíc dosud bránila tomu, aby byla věnována patřičná pozornost transnacionálním vztahům mezi starými a novějšími médii. Stejně tak nebylo dosud dostatečně prozkoumáno zpětné působení mediálních struktur, formátů a obsahů jak na vnitřní a vnější *nation building*, tak na rozvoj regionálních identit.

Překážkou těmto snahám i přechodu k více transnacionálně zaměřenému výzkumu mohou být mimo jiné různé jazyky a metody historiků a vědců zabývajících se médii. Nepřímo to dokládá srovnání mezi bilančním přehledem Francka Bösche a široce pojatým rozbohem mediálních odborníků Barbary Köpplové a Jana Jiráka – oba vyučují na pražské Karlově univerzitě – na téma *Žurnalistika a mediální studia v Česku. Úvahy o historickém vývoji a současné situaci*. Svým příspěvkem sledují především dva cíle: na jedné straně se snaží podat přehled o domácích kořenech a tradicích mediální vědy, na straně druhé sledují oba autoři modernizaci česky psaných novin a publicistiky ve velmi dlouhém časovém prostoru, přičemž počátky této modernizace dokládají už na počátku 18. století, zčásti dokonce již dříve. Obě vývojové tendence jsou pojednány paralelně, aby tak mohl být analyzován jejich vzájemný vztah.

Autoři dokládají, že v oblasti médií byly „domácí inspirační prameny“ už v první polovině 19. století důležitým pramenem diferenciacie českého národního uvědomění, protože od té doby se vedle německojazyčného periodického tisku objevovalo stále více periodik v češtině. V této souvislosti je pozoruhodné, že se začal objevovat nový druh publikací, který čtenářům vysvětloval pojmy, jež tehdejší tisk přebíral z jiných jazyků a zaváděl do češtiny. Při bližším pohledu na síť vztahů mezi rozvojem médií a mediální vědou je také patrné, že spolu s šířením novin a časopisů a rozvojem publicistiky rostla potřeba po studiu médií a žurnalistiky. Uskutečnění tohoto přání ovšem na sebe nechalo dlouho čekat. Ačkoliv už v 90. letech 19. století bylo možné na veřejnosti zaznamenat první volání po odborné reflexi mediálního dění, umožnila studium médií a žurnalistiky až zásadní proměna „mediální situace“, k níž došlo v Československu po jeho vzniku v roce 1918. Poté vznikla významná tradice, která vstřebala podněty z několika oborů: filologie a literární vědy, společenských věd, filozofie, právní vědy a v neposlední řadě též sociologie. Rozhodující úlohu v tomto vývoji sehrála Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, kde sociolog Inocenc Arnošt Bláha již v letním semestru 1925/1926 otevřel přednáškový cyklus *Základy žurnalistiky*. Nejvýznamnější osobností na tomto poli byl ovšem v období mezi válkami Oskar Butter, kterého je možno považovat za zakladatele české mediální vědy. Právě on má zásluhu na tom, že tato věda se stala podstatnou součástí českého resp. československého společenskovědního myšlení.

Barbara Köpplová a Jan Jiráček chronologicky líčí všechna stadia vývoje českého tisku od přelomu 18. a 19. století, zároveň si i všímají mediálních studií ve století následujícím. Z jejich příspěvku na tomto místě vyberme jen pasáž k dějinám médií v době studené války. Oba autoři se snaží o vnitřní diferenciaci tohoto období, které je v Česku často chápáno jako více či méně totalitní v celém svém průběhu. Na období konce 40. až poloviny 50. let, které se neslo ve znamení budovatelské euforie, stejně jako bojovného a rozhodného převzetí a upevnění komunistické moci, totiž navazovala fáze umírněné liberalizace veřejného prostoru, jež byla po Pražském jaru 1968 rázně ukončena tzv. normalizací. Nejen v politice, ale i ve sdělovacích prostředcích se stala vynucená loajalita určujícím znakem mediální politiky, až do roku 1989 doprovázené i výraznou ideologizací mediální vědy. Během rychlých změn, které přinesla transformační fáze, se dočasně vytratilo vědomí přístupů z meziválečného období, ve skutečnosti velmi moderních. V 90. letech převládalo přebírání západních vzorů, vlastní tradice víceméně upadly v zapomnění. Analýza fungování českých sdělovacích prostředků diachronní a synchronní metodou tak podle Köpplové a Jiráčka ustoupila silně do pozadí. To vedlo na jedné straně k výraznému napětí mezi rychle importovanými a velmi abstraktními „makro-naracemi“ ze Západu a několika málo historickými a empiricky podloženými studiemi na straně druhé.

Následující příspěvky Jiřího Malíře, Luboše Velka a Vladimíra Draxlera vycházejí ve větší míře z empirických výzkumů. Uvozuje je Malířova studie *Role periodického tisku při přechodu od honoračních stran ke stranám masovým na příkladu Moravy*. Malíř tvrdí, že coby „centrum druhořadého stupně“ představuje Morava zvláště vhodné pole pro výzkum strukturálních a funkčních proměn stranického tisku v 19. století. V této oblasti totiž rozvoj periodického tisku neproběhl ani tak explozivně jako ve velkých aglomeracích monarchie, ani příliš pomalu jako na periférii. Ve zkoumaném časovém úseku se zde navíc vytvořilo solidní zázemí pro pozvolnou nacionalizaci a politizaci české společnosti. Příznačný je v tomto smyslu podle Malíře rychlý rozvoj česky psaného tisku, který oslovoval stále širší společenské kruhy a získával je na stranu nejružnějších politických směrů. Tak vznikla na Moravě hustá komunikační síť, která vedla k diferenciaci navzájem od sebe oddělených společenských a kulturních prostředí. Z pohledu autora charakterizovala působení politického tisku na Moravě skutečnost, že čeští čtenáři – na rozdíl od německých, kteří průběžně četli vídeňský tisk – jednoznačně upřednostňovali moravské tituly před česky psanými novinami a časopisy z Čech. Ještě v meziválečném období zůstávala většina novin úzce spojena s určitou politickou stranou, bez ohledu na bulvární žurnalistiku, která se rozmáhala i na Moravě. V zásadě tedy zůstaly nedotčeny struktury, které

se vytvořily za velké modernizace, kterou česká společnost a veřejnost prošla na konci 19. století.

Na příspěvek Jiřího Malíře přímo navazuje studie Luboše Velka *Organizace tisku českých honoračních stran 1861–1914 na příkladu Národní strany svobodomyšlné (mladočechů)*. Také on potvrzuje, že v 19. století byl tisk vedle parlamentních klubů a volebních výborů rozhodujícím organizačním motorem politických stran. Měl hned několik funkcí: sloužil organizaci, komunikaci i agitaci ve volebním boji. Velkova hlavní teze zní, že „Národní strana svobodomyšlná se až do roku 1910 obešla bez vlastnictví a přímé kontroly vlastních stranických novin“. V této souvislosti ovšem nelze přehlédnout mladočeské Národní listy, které po dlouhou dobu představovaly důležité organizační centrum této honorační strany, aniž by byly přímo stranickými novinami.

Pozoruhodné je přitom autorovo zjištění, podle kterého docházelo ke krizím mezi stranou a novinami vždy ve chvíli, kdy spíše pragmatický postoj poslanců při spolupráci s jinými stranami narazil na programovou rigiditu novinářů, a naopak v případech, kdy spolu kolidovaly ekonomické zájmy tvůrců novin s politicko-ideologickými zájmy jejich partnerů v parlamentě. Konflikty ovšem nebyly vyhrocovány, protože straně bez podpory novin hrozila ztráta moci, a vlastníci deníků a jejich redaktori se zase z ekonomických důvodů obávali možné konkurence. Rozhodující důvody tohoto postoje přitom nebyly pouze ideově-programové a ekonomické, ale především také organizační povahy. Redakce spolu se svými placenými redaktory totiž do jisté míry představovaly páteř politické strany, protože jí poskytovaly bezplatný administrativní aparát. Zlepšit efektivitu práce a rozhodovacích procesů přinutila honorační strany až silící politická konkurence masových a stavovských stran, která začala být patrna koncem století. Vedle toho se začala proměňovat také struktura regionálního tisku, což vedlo mimo jiné k založení vlastní stranické tiskové agentury. Ta měla efektivně ovlivňovat a silněji kontrolovat regionální tiskové platformy.

Dva následující texty pojednávají o dějinách médií ve znamení nacistické expanzivní a okupační politiky. Prvním je příspěvek Vladimíra Draxlera *Slovenský rozhlas 1938–1945*. Pojednává o šestileté práci Slovenského rozhlasu během druhé světové války, přičemž je zřejmé, že přeměna někdejšího Československého rozhlasu otevírala pracovníkům ve slovenském satelitním státu nové kariérní možnosti. Za prvé totiž v nově vybudované nástupnické stanici našla většina někdejších pracovníků Československého rozhlasu rychle opět práci. Za druhé se zde otevřely „prostory pro uspokojování profesních ambicí“. Kontinuita panovala také v programovém a obsahovém schématu. Kromě standardních programů vysílal slovenský rozhlas především vzdělávací přednášky, rozhlasové hry, pořady na

pokračování a reportáže. Zároveň ve vysílání zůstal relativně vysoký podíl hudebních pořadů. Nelze ovšem přehlédnout, že místo pro svou politickou agitaci si ve vysílání nárokovali také funkcionáři Hlinkovy Slovenské ľudové strany (HSLS), Hlinkovy gardy a Hlinkovy mládeže. Ještě lépe uměly rozhlasové vysílání pro své účely využívat církve, především katolická církev.

Po vojenské porážce Polska podával Slovenský rozhlas takový obraz situace, jako by vlastní země vůbec nebyla dotčena válečným děním. V centru pozornosti mluvených příspěvků byly zprávy o úspěšném budování státu, reportáže o nových továrnách, železnicích, školách, obytných domech a práci na polích. Současně se rozhlasoví redaktori snažili posílit národní identitu. Za tímto účelem informovali především o oslavách, manifestacích, pochodech a církevních slavnostech. Německému nacistickému režimu to ale záhy přestalo stačit, slovenský státní rozhlas měl podle něj zahájit silnější propagandu ve prospěch německé strany. Tomuto účelu přesně odpovídal seriál „Seznamujeme se s Německem“, který rozhlas začal v roce 1941 vysílat jednou měsíčně. Materiály o stranických sjezdech NSDAP, Adolfu Hitlerovi, německé hospodářské politice a mnoha dalších tématech dodávala německá strana. O tom, jak byla tato propaganda obyvatelstvem přijímána, není nic přesnějšího známo.

Přelom let 1941/42 představoval pro rozhlasové dění na Slovensku důležitý předěl. Přinesl na jedné straně technické novinky a nové finanční možnosti, díky kterým Slovenský rozhlas výrazně rozšířil řady svých posluchačů. Zároveň se ale stal součástí válečného dění. Nejenže se slovenští vojáci přidali k wehrmachtu postupujícímu dále na Ukrajinu, ale Slovenský rozhlas je přitom podporoval tím, že jejich postup oslavoval jako protibolševické křížové tažení. Úspěchu takové propagandy ale bránilo působení rozhlasových stanic protihitlerovské koalice. Vysílání BBC a slovenské vysílání ze Sovětského svazu vedlo k tomu, že se obyvatelstvo od režimu a německé „ochranné moci“ částečně distancovalo. Němci tedy po tvůrcích slovenského programu žádali, aby byl jejich vliv na propagandu a zpravodajství posílen. Proto na Slovensko přijeli němečtí „mediální poradci“, kteří měli zajistit, aby se do vysílání dostalo více proněmeckých pořadů s politickým obsahem. V řadách pracovníků Slovenského rozhlasu se ale současně vzedmul odpor, jehož počátky lze sledovat od roku 1941. Někteří redaktori se dokonce spojili s komunistickým nebo občanským odbojem, což potom mělo velký význam během Slovenského národního povstání. Zejména v prvních dnech povstání sehrál nově založený „Svobodný slovenský vysílač“ důležitou roli v šíření informací. Spolu se stanicí Błyskawica (Blesk), polským rozhlasem z období varšavského povstání roku 1944, a vysílači na západním Balkánu patřil Svobodný slovenský vysílač k nejdéle fungujícím odbojovým vysílačům na obsazeném evropském území. Teprve konec války

však umožnil prostřednictvím rozhlasu povzbuzovat obyvatelstvo k jednoznačné distanci od poraženého režimu. Pracovníci rozhlasu se zároveň snažili, aby byl vybudován pozitivní vztah k obnovenému československému státu. Činnost Správy Slovenského rozhlasu zůstala omezena na období do roku 1948, kdy i na Slovensku začala nová fáze útisku ve veřejném rozhlasovém vysílání.

V dalším příspěvku se Petr Karlíček a Volker Mohn věnují zcela jinému médiu, resp. jinému žánru. Středem jejich zájmu je totiž humoristický časopis Ejhle a jeho působení ve službách nacistické propagandy během relativně krátké existence od počátku roku 1944 do dubna 1945. Časopisem Ejhle se snažila německá okupační moc v protektorátu ovlivnit i ty české čtenáře, především z řad dělnictva, kteří již neakceptovali etablovaná a ve smyslu německé propagandy působící tištěná média a nebyli již v dosahu jejich propagandistického obsahu. Humor však nebyl jen bojovým nástrojem okupační moci, ale také odboje. To se ukázalo mimo jiné tím, že každý úspěšný postup německých jednotek byl na veřejnosti okamžitě znevažován – stejně jako byl oslavován každý neúspěch okupantů.

Podle autorů lze sice vliv tohoto listu na čtenáře jen obtížně odhadnout, německé bezpečnostní úřady ale byly s přijetím listu zjevně spokojeny. K nejoblíbenějším objektům karikatur vydání patřili prominentní českoslovenští emigranti – v první řadě prezident Beneš a exilová vláda. Zesměšňována byla také smlouva, kterou 5. prosince 1943 uzavřela londýnská exilová vláda se Sovětským svazem. Vedle Beneše se do hledáčku listu pravidelně dostávali také další členové tohoto kabinetu. Zvláště často to byli ministerský předseda Jan Šrámek a ministr zahraničí Jan Masaryk, jehož rozhlasové projevy se v protektorátu setkávaly s velkou odezvou. Nepřekvapí ani to, že propaganda pomocí karikatur útočila i na Velkou Británii a USA. Již v týdnech před vyloděním v Normandii byla pravidelným tématem humoristického časopisu údajná neochota Spojenců otevřít druhou frontu. Podivuhodně často se Ejhle od začátku roku 1945 věnoval otázkám spojeným se zásobováním v protektorátu. Mnohem více prostoru ovšem dostaly projevy antisemitismu, ačkoliv šíření rasistických a antisemitských stereotypů bylo na stránkách Ejhle subtilnější než v jiných publikacích. Je však patrné, že časopis přesto velmi vyhovoval vkusu nacistických pohlavárů, neboť tento projekt značnými prostředky podporovali téměř do konce války. Na rozdíl od jiných humoristických časopisů, jako byly *Simplicissimus* nebo *Kladderadatsch*, existoval Ejhle do poloviny dubna 1945.

Felix Westrup ve stati *Co vlastně znamená evropský? Česko, Rumunsko a východní rozšíření Evropské unie v německém tisku* pečlivě vyhodnocuje a analyzuje vybraná německá periodika. Základem jeho hodnocení je reprezentativní vzorek zhruba 300 článků, které vyšly v listech *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter*

Allgemeine Zeitung, Die Tageszeitung, Die Zeit a Der Spiegel a které byly vybrány z interpretačně orientovaných formátů komentáře, analýzy a reportáže. Příspěvek zaujme vysokou metodickou úrovní reflexe: Westrupovi se v něm podařilo vypracovat přehled popisných a interpretačních figur, které byly v souvislosti s východním rozšířením Evropské unie pravidelně používány. Na základě toho pátrá po souvislostech elementárních výpovědí, k nimž se používané figury vztahují a v nichž nabývají paradigmatické povahy. Nechce tedy pouze ukázat, co bylo kdy konkrétně vybranými deníky napsáno o východním rozšíření, ale snaží se zároveň číst mezi řádky.

Westrup tak mohl doložit, že konkrétní líčení východního rozšíření v německém tisku bylo většinou dáno kategoriemi a koncepty, které se prokazatelně zakládají na apriorních domněnkách příslušných žurnalistů. To znamená, že podle toho, jak si žurnalisté představovali prostory, ve kterých dané společnosti žijí, resp. vztahy mezi nimi, tak se i lišily jejich výpovědi o tom, jak má být proces východního rozšíření Evropské unie chápán. Ve svém vzorku rozlišuje Westrup tři představy společenských prostorů, které je třeba paradigmaticky oddělit. Tyto představy měly vždy výrazně odlišné dopady na popis a hodnocení vztahů mezi „starými“ a „novými“ prostory EU. Nejdříve Westrup hovoří o modernizačních, resp. na pokrok orientovaných představách, podle nichž se z teleologického hlediska oba prostory k sobě vztahují a směřují k sobě, a rozšíření EU jsou tak principiálně nakloněny. Za druhé jde o myšlenku mechanicky fungujících prostorů, které jsou založeny na představě toků a zdrojů v rámci uzavřených systémů. V tomto případě se jedná o kvantitativně hodnotící perspektivu, která problém rozšíření Unie vidí jako otázku poměru nákladů a zisků. Tato perspektiva je formována strachem z rostoucích nákladů spojených s odstraňováním hranic, z destabilizace prostoru Evropské unie a také obavami ze ztráty kontroly. Z tohoto pohledu bylo považováno východní rozšíření za neodhadnutelný, a tím pádem i riskantní proces. Třetí představa se zaměřuje na rozpor mezi čistými a nečistými prostory; základem hodnocení je tedy „binární pozice“. Tento pohled se zakládá na představách prostorů kulturně-esencialistické, civilizační a historické provenience. Podle Westrupa musí v rámci této představy působit východní rozšíření EU ambivalentně, protože podle vlastního obrazu, který o sobě daný národ nebo země má, se jeví jako možné „buď očištění, nebo znečištění unijního prostoru“. Tento třetí pohled má s mechanistickým konceptem společné zdůrazňování rozdílů, a naopak s představou, která je orientována na pokrok, zase sdílí předpoklad normativních kvalit zkoumaných prostor.

Podle Westrupových závěrů vykazují novinářské odkazy ke strukturovaným představám prostorů relativní stabilitu. Po celý zkoumaný časový úsek bylo

zpravodajství o východním rozšiřování založeno na těchto určujících, ale nikdy ne hlouběji podložených předpokladech. Nadto se ve zpravodajství objevovala jistá sebereferenční uzavřenost, která realisticky koriguje povrchní dojem, že v německém tisku probíhala dynamická a intenzivní diskuse o východním rozšíření EU. Debata v německém tisku tak nepřetržitě reprodukovala specifické sémantiky o společenských prostorech, a tím je stabilizovala.

Média se ve vztahu k veřejnosti a směrem k ní stávají velmi často klíčovým nositelem státní propagandy. Tato problematika je v poslední době oblíbeným výzkumným tématem slovenské historiografie, v jejímž rámci se jako přední autorka vyprofilovala Marína Zavacká. Středem jejího zájmu jsou média a propaganda totalitního válečného Slovenska, jakož i komunistického Československa. Ve studii *Kto je náš a kto je Nemeč? Lojálny československý občan a „nemeckosť“ v rokoch 1948–1956* si Zavacká všímá využívání a instrumentalizace obrazu Němců v československé státní propagandě po roce 1948, především jejich praktik a rétoriky při působení na mladou generaci, částečně již oprostěné od různých protiněmeckých předsudků a stereotypů. Její příspěvek analyzuje dětské a mládežnické časopisy, jakož i různé umělecké i „umělecké“ texty a další mediální prostředky v působení na děti a mládež (filmy, pohádky, knihy pro děti a mládež). Poukazuje na skutečnost, že se původně jednoznačně negativní Němci a německví začínají diferencovat a objevují se pozitivní hrdinové s německými jmény, loajální představitelé německé menšiny v Československu a přátelé z komunistické NDR, „noví lidé a bojovníci za mír národů“. Často se mezi Němci objevuje motiv pokání a lítosti nad chybami minulosti. To vše spolu se společnými zkušenostmi z bojů německých, českých a slovenských rodičů proti fašismu mělo sblížit děti z obou států. Záměry propagandy se však často mýjely účinkem a „kolektivní německá vina“ zůstávala zdrojem trvalé nedůvěry a pochybností mezi širokou veřejností v ČSR.

Naopak, imperialismus v SRN se jevil jako nezpochybnitelný zdroj neustálých konfliktů a protiněmeckých stereotypů, jejichž „oběťmi“, resp. předmětem se často stávaly právě nevinné západoněmecké děti. Rozdíly mezi oběma německými státy tvořily trvalou součást propagandistického diskursu. Po vybudování Berlínské zdi zesílily v propagandě staré motivy vzbuzování strachu z NSR coby „bašty revizionismu“. Ještě více se však do popředí dostává americký imperialismus, který nahrazoval imperialismus německý a stával se stále více jeho zástupným fenoménem. Přestává se zmiňovat, že Američané byli ve válce spojenci; začínají se spojovat s různými negativními konotacemi (špióni, diverzanti, piráti). Současně byli Němci vytěšňováni z propagandistických (i dětských) textů o válce a nahrazováni etnicky neutrálními pojmy jako „fašisté“, „hitlerovci“, „esesáci“ apod. V závěru se autorka pokusila o typologii Němců v médiích jakožto instrumentu státní

propagandy. Její dlouhodobou účinnost zpochybnila bezprostřední zkušenost obyvatel z účasti NDR na invazi armád Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968, která nechtěně vyvolala mezi obyvatelstvem staré reminiscence a tradiční stereotypy.

Perspektivy

Zde publikované příspěvky se snaží na vybraných příkladech osvětlit integrační i separační roli médií v jimi zkoumaných komunikačních prostorech. Dále věnují velkou pozornost nejnovějším badatelským diskusím o dějinách médií, které probíhají ve všech třech zemích. Přesněji než doposud naznačují i desiderata dosavadního výzkumu a přinášejí navíc i metodologické podněty pro další práce. V neposlední řadě nabízejí i fundované empirické analýzy pro jednotlivé zkoumané otázky a vybrané časové úseky. Z toho může profitovat zejména související výzkum, zaměřený na střední a východní Evropu. Bouřlivá transformace mediálního trhu, k níž v tomto regionu v posledních letech došlo, si stále více vyžaduje výzkum dějin médií a mediality. Předložené příspěvky však nabízejí důležité podněty také v celoevropské perspektivě. Ve zde uvedených případových studiích sice rozebírají místní specifika, zároveň však poukazují na jejich propojenost s nadřazenými vývojovými tendencemi. Pokud by se navíc podařilo podpořit mezioborové kontakty mezi mediálními specialisty, historiky médií a historiky soudobých dějin, splnil by se nejpodstatnější záměr pořadatelů míšeňské konference.